

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.15, november 2019

Indledningen er redigeret af Else Riisager og Kirsten Vad

Tilsyn ved ph.d. Jens Rasmussen

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktkommentarer, tekstredigering og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2024

Indledning til

Om Lögnens Fader

ved Vanja Thaulow

Indhold

- 1 Debatten om djævforsagelsen ved dåben
- 2 Anden runde af djævledebatten
  - 2.1 H.N. Clausens artikel "Om Djævelen"
  - 2.2 Reaktioner på Clausens artikel
  - 2.3 Grundtvig: "Om Lögnens Fader"
- 3 Debattens følger
- 4 Anvendt litteratur

1 Debatten om djævforsagelsen ved dåben

Grundtvigs tekst "Om Lögnens Fader" indgik i en længerevarende strid om dåbsritualet. Striden begyndte i 1832, da stiftsprovst H.G. Clausen blev taget i egenrådigt at foretage ændringer i dåbsritualet. Clausen var en rationalistisk teolog, som tilpassede kirkens ritualer efter sin teologi. Når han døbte, erstattede han bl.a. ordet 'djævel' med ordet 'synd' i forsagelsen og udelod ordene 'nedfor til helvede' i trosbekendelsen. Dette var de mere gammeldags kristne, heriblandt de såkaldt 'vakte' lægfolk, stærkt utilfredse med, og der blev indgivet flere klager til biskoppen over Clausens praksis. Sagen affødte en polemik mellem Grundtvig og H.G. Clausens søn professor H.N. Clausen om dåben og djævforsagelsen, se [indledningen til *Om Daabs-Pagten*](#).

2 Anden runde af djævledebatten

I årene 1833-1835 fortsatte debatten om djævelen med indlæg fra flere sider. To

hovedspørgsmål prægede debatten: Der var det dogmatiske spørgsmål, om antagelsen af en personlig djævel nødvendigvis hørte med til den kristne tro, og der var det liturgiske spørgsmål, om djævleforsagelsen var et nødvendigt led i dåbsritualet. Grundtvig svarede klart ja til begge spørgsmål, mens Clausen-familien svarede nej.

En hel række personer blandede sig i debatten, heriblandt Grundtvigs tidligere medarbejder og kampfælle ved *Theologisk Maanedsskrift* A.G. Rudelbach. Han gav sit besyv med fra Tyskland, hvor han i mellemtiden var blevet superintendent. Han udarbejdede en omfattende videnskabelig undersøgelse vedr. forsagelsen til *Den Nordiske Kirke-Tidende*, hvor han på baggrund af en række skriftsteder konkluderede, at Bibelen taler om en personligt eksisterende djævel. Hvad selve forsagelsen angik, mente Rudelbach, at den kunne føres tilbage til den ældste kirke, og at den ligefrem var af *utviulsom* apostolsk oprindelse (Rudelbach 1833, sp. 328). Rudelbachs artikelserie indeholdt desuden en grundlæggende kritik af H.N. Clausens måde at bruge Bibelen på. Han pointerede, at skriften ikke var en "*Disputere-Bog for Kjættene*", men en livs- og lyskilde for troende folk (sp. 278; se også Pedersen 1956, s. 109 f.).

Læs mere

Af øvrige indlæg kan nævnes Sørensen (1833), Tryde (1833a), Boisen (1833) og Tryde (1833b).

2.1 H.N. Clausens artikel "Om Djævelen"

Som reaktion på de mange indlæg skrev H.N. Clausen en anonym artikel til *Maanedsskrift for Litteratur* (Clausen 1834a), der senere på året blev udgivet som selvstændigt skrift med titlen *Om Djævelen og Djævleforsagelsen ved Daaben. Betragtninger, anbefalede til tænksomme og retsindige Christnes Overveielse* (Clausen 1834b). Her gjorde Clausen grundigt op med den traditionelle opfattelse af djævelen som "et med Personlighed eksisterende Individ, som Fyrste i et Rige og Behersker af samtlige onde Aander" (Clausen 1834b, s. 5). Det var Clausens opfattelse, at oplysningen havde bredt sig så vidt og bredt siden ortodoksiens dage, at det ikke længere gav mening at tro på en personlig djævel. Denne "qvælende og demoraliserende Overtro" stødte oplyste og forstandige folk bort fra evangeliet (s. 25).

Clausen tog desuden kraftigt afstand fra Grundtvigs udsagn om, at forsagelsen af Djævelen var en væsentlig del af dåben. Dette var "*en uhørt og en uhyre Paastand*" (s. 35), fordi Grundtvig derved tilføjede noget til sakramentet, som gik ud over, hvad Jesus havde indstiftet, og fordi han tog afstand fra de mange protestantiske kirker i nabolandene, som ikke længere benyttede forsagelsen.

Clausen mente, at en løsning på konflikten om ritualen kunne findes ved at skele til Preussen, hvor man havde valgt at tillade to forskellige døbeformularer. Han foreslog, at man i den danske statskirke på samme måde kunne lade præsterne selv vælge, om de ved dåben ville spørge "forsager du Djævelen, hans Væsen og hans Gjæringer?" eller "forsager du det Onde og alt ugudeligt Væsen?" (s. 33 f., se også s. 38). Denne løsning med 'dobbelte formularer' fandt Clausen hensigtsmæssig af hensyn til

præsternes trosfrihed i kirken. Ønsket om ritualfrihed havde han allerede udtrykt i sit hovedværk *Catholicismens og Protestantismens Kirke-Forfatning, Lære og Ritus* fra 1825 (se Rasmussen 1996, s. 130 f.).

Læs mere

Clausens artikel om djævel læren vakte røre i redaktionen af *Maanedsskrift for Litteratur*, fordi han i en note havde kritiseret J.P. Mynsters nyligt udkomne *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* (1833). Clausen kritiserede Mynsters allegoriske udlægning af syndefaldsmyten og mente, at hans udsagn pegede i retning af troen på en personlig djævel (Clausen 1834a, s. 34 f.; Clausen 1834b, s. 12 f.; se desuden Thodberg 1996, s. 166). Clausen forsøgte at glatte ud i et brev til H.C. Ørsted, som var medlem af redaktionen (Ørsted 1870, bind 2, s. 122-124). Det er muligt, at udtalelsen mod Mynster var ment som en provokation, der skulle få ham til at blande sig i debatten, hvilket han dog ikke gjorde i denne omgang (jf. Larsen 1945, s. 221).

2.2 Reaktionen på Clausens artikel

Clausens artikel mødte modsigelse fra en hel række skribenter. Der blev bl.a. sat et anonymt angreb ind ved Peder Hjort, og, som man kunne forvente, rykkede også Grundtvigs tro væbner J.C. Lindberg ud med en kritik i *Den Nordiske Kirke-Tidende* (Lindberg 1834). Derudover blev der udgivet to omfangsrige pjecer: et passioneret forsvarsskrift for djævelforsagelsen af L.N. Boisen (1834) og en mere videnskabelig afhandling af biskop J.P. Mynsters gode ven W.F. Engelbreth (1834). Begge hævdede djævelens personlige eksistens og forsagelsens værdi. Engelbreth tilhørte ikke den grundtvigsk fløj, men vandt megen anseelse hos denne ved sin optræden over for Clausen.

Læs mere

Der fulgte en egentlig polemik mellem Clausen og Engelbreth. Clausen anmeldte Engelbreths pjecer i *Maanedsskrift for Litteratur* (Clausen 1834c), og Engelbreth replicerede i *Dansk Literatur-Tidende* (Engelbreth 1835; se desuden Rohmann 1835). Grundtvigstøtten Joh. Ferd. Fenger skrev desuden en støtteerklæring til Engelbreth (Fenger 1835). Grundtvig kommenterede på Clausens anmeldelse af Engelbreths pjecer i to andre artikler (Grundtvig 1834b og 1834c).

2.3 Grundtvig: "Om Lögnens Fader"

Først i august 1834 blandede Grundtvig sig i debatten med et indlæg i *Den Nordiske Kirke-Tidende*. Der var da gået mere end et år, siden han sidst havde skrevet om djævelspørgsmålet. Han tog fat, hvor han slap med sine indlæg fra 1833, idet han igen pointerede over for Clausen, at hans hensigt med at blande sig i debatten om dåben udelukkende var at sørge for, at de gammeldags troende kunne beholde deres dåbspagt med forsagelsen og trosbekendelsen – den dåbspagt, som ikke stammede fra

skriften, men fra urmenigheden. Grundtvig var egentlig ikke så interesseret i den akademiske diskussion med Clausen om, hvordan man skulle forstå Det nye Testaments tale om Djævelen, og om hvordan denne lære evt. måtte stemme med fornuftig tænkning, for det var ikke et spørgsmål, der vedrørte den overleverede tro, men udelukkende et spørgsmål for videnskabsmænd og "Skriftkloge" (sp. 515). Når nu Clausen havde insistet på denne diskussion, ville Grundtvig imidlertid påpege, at man i den hidtidige debat havde overset et helt afgørende bibelsted, nemlig Joh 8,44, som efter Grundtvigs mening var det tætteste, man kom på en læresætning om Djævelen i Bibelen. Af Joh 8,44 fremgik det tydeligt, at Jesus tillagde Djævelen samme personlige eksistens som Gud, og Grundtvig hævdede derfor, at Clausen og hans tilhængere var i strid med både Det Nye Testamente og sund tænkning, når de udtalte, at Djævelen ikke var til.

Dernæst påpegede Grundtvig over for Clausen og de øvrige rationalister, at modsætningen mellem godt og ondt ikke alene hørte til i den moralske verden, hvor det onde og synden var noget, mennesket kunne overvinde ved en moralsk indsats. If. Jesu ord i Joh 8,44 var modsætningsparrene 'godt – ondt' og 'sandhed – løgn' ikke bare noget, der eksisterede i menneskets forestilling, men de udsprang af to åndelige bevidstheder: Gud, som er sandhedens fader, og djævelen, som er løgnens fader (sp. 517). Grundtvig insisterede på denne strengt dualistisk verdensopfattelse, hvor tilværelsens modsætninger på ingen måde kunne forenes eller forsones. Der var if. Grundtvig et "svælgende Dyb" mellem sandhed og løgn (sp. 521) og "et dødeligt Fiendskab" (sp. 520) mellem godt og ondt. Altid ville det onde stå det gode imod, og altid ville det onde være en virksom fjende, der skulle bekæmpes.

Læs mere

I sin argumentation for dualismen benyttede Grundtvig sig her som utallige andre steder af 'modsigelsens grundsætning', dvs. det logiske kontradiktionsprincip, som siger, at man ikke på samme tid kan bekræfte og benægte det samme. Grundtvig hævdede, at denne grundsætning ikke blot var en formel, logisk regel, men "en virkelig Grund-Lov for Tænkningen, udsprunget af Bevidsthedens Natur og Livets Vilkaar" (sp. 521). Han brugte kontradiktionsprincippet til at sige, at de teologer, der ikke formåede at trække en skarp grænse mellem tilværelsens modsætninger, ganske enkelt overtrådte tænkningens grundlov, og han kaldte dem nedsættende for "*Frihaands-Tænkere*" (sp. 521; om Grundtvigs brug af 'modsigelsens grundsætning', se Høirup 1949, især s. 373-375).

Grundtvig tog afstand både fra Clausens bestræbelse på at bevise troen ud fra skriften og fra hans forsøg på at få den til at stemme med fornuften. Det eneste bevis, der efter Grundtvigs mening kunne føres for troens sandhed og dåbspagtens fasthed, var menighedens eksistens. Den kristne menighed, som havde stået for at overlevere troen gennem årtusinder, var garant for troens ægthed. Det kunne godt være, at de 'fornuft-troende' kun ville kun tro, hvad der var rimeligt i deres øjne, men, siger Grundtvig på de gammeldags troendes vegne: "vi troe *ikke* paa Gud Fader og Sønnen og den Hellig-Aand med Alt hvad dertil hører, *fordi* vi finde det *rimeligere* end alt

Andet der er sagt om Guddommen, *men fordi* vi stole paa Herren, som Guddommelig Hjemmel” (sp. 520).

I Grundtvigs syn på dåbspagten bliver hans dualisme også tydelig. I dåbsritualet står djævelen (løgn) og Gud (sandhed) i modsætning til hinanden, og det var helt afgørende for Grundtvig, at Djævelen og løgnen blev forsaget, *før* troen på Gud og sandheden kunne bekræftes. Grundtvig insisterede på de kristnes ret til at erklære djævelen “Krig ved Daaben og bekæmpe ham i Livet, som Guds og Menneskets arrige Fiende” (sp. 523). Han fandt det ikke forsvarligt at ignorere Djævelen og spørgsmålet om hans eksistens: “Det gaaer nemlig, efter Naturens Love, med *Djævelen*, som med enhver virksom Fiende, saa han bliver baade farligere og frygteligere jo meer Man stræber at glemme ham, men bliver til Spot, naar Man lærer *Konsten* at overvinde og fordrive ham” (sp. 524).

Der kom ikke nogen direkte reaktioner på Grundtvigs artikel. Djævledebatten blev afrundet i 1835 med et sidste indlæg mod H.N. Clausen ved Th. W. Oldenburg (1835).

3 Debattens følger

Djævledebatten var et vigtigt led i de gammeldags kristnes kamp mod en eventuel ritualrevision. Den brede uvilje mod ændringer i dåbsritualet gjorde, at selv mænd, der ikke brød sig om at blive slået i hartkorn med Grundtvig og de gammeldags kristne, i denne sag udtalte sig imod H.N. Clausen. Familien Clausen, som ellers var så toneangivende inden for teologien og det københavnske kirkeliv, kom altså til at stå ret alene i dette spørgsmål. Debatten medvirkede desuden til, at forsagelsens apostolske oprindelse blev et fast grundtvigsk dogme (Baagø 1958, s. 229).

Da biskop J.P. Mynster i 1839 skulle udgive sit forslag til ny alterbog og kirkeritual, havde han formentlig djævledebatten fra 1832-1835 i frisk erindring. Han vurderede, at forsagelsen havde vundet hævd i kirken, selv om den egentlig ikke hørte til det nødvendige ved dåben, og han fandt ikke tilstrækkelig grund til at afskaffe den (Mynster 1839, s. 27 f.).

4 Anvendt litteratur

- Boisen, L.N. (1833) “Om Forandringen i Daabsformularen af de Ord: ‘Forsager du Djævelen og alt hans Væsen og al hans Gjerning?’ (i Anledning af Provst Trydes Afhandling derom i Kirketidendens No. 8, 1833)” i *Christelig Kirke-Tidende*, nr. 28-29, 11. juli, s. 109-115. Odense.
- Boisen, L.N. (1834) *Om Læren om Djævelen og Forsagelsen af Djævelen. Et Forsvarsskrift imod ‘Tillægsbetragtninger’ over samme Gjenstand i Maanedsskrift for Litteratur, Sjette Aarg. 1ste Hefte*. København.
- Baagø, Kaj (1958) *Magister Jacob Christian Lindberg. Studier over den grundtvigske bevægelses første kampe*. København.
- Clausen, H.N. (1825) *Catholicismens og Protestantismens*

Kirkeforfatning, Lære og Ritus. København.

- [Clausen, H.N.] (1834a) “Tillægsbetragtninger: Om Djævel læren og Forsagelse af Djævelen” i *Maanedsskrift for Litteratur*, bind 11, s. 23-61. København.
- Clausen, H.N. (1834b) *Om Djævel læren og Djævel forsagelsen ved Daaben. Betragtninger, anbefalede til tænksomme og retsindige Christnes Overveielse.* København.
- Clausen, H.N. (1834c) “[Anmeldelse af] Sendebrev til Dr. Professor Clausen i Anledning af hans Afhandling: Om Djævel læren og Forsagelsen af Djævelen ved Daaben” i *Maanedsskrift for Litteratur*, bind 12, s. 361-395. København.
- Engelbreth, W.F. (1834) *Sendebrev til Høiærværdige Hr. Dr. theol. Prof. Clausen, i Anledning af hans Afhandling om Djævel læren og Forsagelsen af Djævelen ved Daaben.* København.
- Engelbreth, W.F. (1835) “Til Høiærværdige Herr Dr. og Prof. Theol. Clausen” i *Dansk Literatur-Tidende*, nr. 11, s. 167-180. København.
- Fenger, Joh. Ferd. (1835) “Sendebrev til høiærværdige Hr. Provst Engelbreth i Anledning af hans sidste Skrift mod Prof. Clausen og dennes Svar” i *Den Nordiske Kirke-Tidende*, nr. 18, 3. maj, sp. 273-281. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1832) *Om Daabs-Pagten. I Anledning af S. T. Hr. Stiftsprovst Clausens Barne-Daab og offentlige Erklæring.* København.
- Grundtvig, N.F.S. (1834a) “Om Lögnens Fader” i *Den Nordiske Kirke-Tidende*, nr. 31, 3. august, sp. 513-524. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1834b) “Professor Clausens Kneps ad Sogne-Baadets Lösning” i *Den Nordiske Kirke-Tidende*, nr. 50, 14. december, sp. 833-843. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1834c) “Vor Kirke-Lære om den Hellige Skrift” i *Den Nordiske Kirke-Tidende*, nr. 52, 28. december, sp. 865-875. København.
- [Hjort, Peder] (1834) “En Stemme fra Menigheden” i *Kjöbenhavns flyvende Post*, Interimsblad nr. 10, 27. februar, s. 1-4. København.
- Høirup, Henning (1949) *Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse. Modsigelsens Grundsætning som teologisk Aksiom hos Grundtvig.* København.
- Larsen, Jørgen (1945) *H. N. Clausen. Hans Liv og Gerning*, bind 1: Aarene 1793-1848. København.
- Lindberg, J.C. (1834) “Om Prof. Clausens ‘Djævel lære’ i *Maanedsskrift for*

Literatur” i *Den Nordiske Kirke-Tidende*, nr. 9, 2. marts, sp. 129-144 og nr. 10, 9. marts, sp. 145-160. København.

- Mynster, J.P. (1833) *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme*, bind 1-2. København.
- Mynster, J.P. (1839) “Bemærkninger ved Forslagene til en ny Alterbog og et nyt Kirke-Ritual” i *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*. København.
- Oldenburg, Th.W. (1835) *Nogle Bemærkninger i Anledning af Hr. Dr. og Professor Clausens Angreb paa den kirkelige Forsagelse ved Daaben*. København.
- Pedersen, Johannes (1956) “Om djævforsagelsen ved daaben. Jac. Chr. Lindberg mod H. G. Clausen” i *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 19. årg., s. 93-114. København.
- Rasmussen, Jens (1996) *Kampen for indflydelse i statskirken. Nicolai Faber - Fyns biskop 1834-1848. Studier i statskirkens organisation, bispeembede, præstestand og menighedsliv*. Odense.
- Rohmann, J.L. (1835) “[Anmeldelse af Boisen og Engelbreth om Djævel læren]” i *Maanedsskrift for Litteratur*, bind 14, s. 385-402. København.
- Rudelbach, A.G. (1833) “Er Forsagelsen ved Daaben i den gammelkirkelige Form et væsentligt Stykke af vor Daabspagt, eller ikke?” i *Den Nordiske Kirke-Tidende*, nr. 17, 28. april, sp. 276-279; nr. 18, 5. maj, sp. 291-297; nr. 19, 12. maj, sp. 307-315 og nr. 20, 19. maj, sp. 324-331. København.
- Sørensen, Rasmus (1833) *To Betragtninger*. København.
- Thodberg, Christian (1996) *Dåben og dåbsritualets historie. Forelæsningsmanuskript*. u.st.
- Tryde, E.C. (1833a) “Om Forandringen i Daabsformularen af de Ord: ‘Forsager Du Djævelen og alt hans Væsen og al hans Gjerning?’” i *Christelig Kirke-Tidende*, nr. 8, 28. februar, s. 29-32. Odense.
- Tryde, E.C. (1833b) “Til Hr. Pastor Mag. art. Boisen i Anledning af hans Afhandling om Forsagelsen af Djævelen ved Daaben i No. 28 og 29 af den christelige Kirketidende” i *Christelig Kirke-Tidende*, nr. 34, 22. august, s. 133-136. Odense.
- Ørsted, H.C. (1870) *Breve fra og til Hans Christian Ørsted*, udg. af Mathilde Ørsted, 1-2, bind 2. København.